

BOZSOKI PETRA

Kánya Emília diszkurzív közege

A *Családi kör* női szereprepertoárja és politikai nyelve

Kánya Emíliának (1828–1905), a *Családi kör* (1860–1880) című folyóirat alapítójának és szerkesztőjének életpályáján több fordulat is rendkívülinek tekinthető. Ő volt a Monarchia első női lapszerkesztője,¹ válást kezdeményezett, és a szerkesztői, illetve írói munka² mellett a válás után egyedül a saját szülői házában, majd újrահázasodva nevelte gyermekeit. (Első, Gottfried Feldingerrel és második, Szegfi Mórral kötött házasságából is négy-négy gyermek született. A korabeli társadalmi kontextus ismeretében e két szerepkör (honorácior értelmiségiként az irodalmi pályán dolgozó és ott pénzt is kereső, valamint a férjétől elváló, független anya) együttes megvalósítása kivételes jelentőségű volt, mert ritkának számított,³ és nem maradt folytatás nélkül.⁴ Meglátásom szerint alakja azért le-

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem doktori hallgatója. A tanulmány megírásakor az Új Nemzeti Kiválóság Program 2018/2019 (ÚNKP-18-3-I-PTE-269) Ösztöndíjában részesült. Köszönet a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken működő „klasszmagyaros műhely” tagjainak inspiráló megjegyzéseiért és támogató közegéért.

- 1 A tanulmányban a korabeli „író” és „nőíró” szóhasználatától eltérően a „női (lap)szerkesztő”, „női író”, „női költő”, „női szerző” kifejezéseket fogom használni analóg módon a „férfi író”, „férfi szerző” stb. kifejezésekkel. Ezek a szerepek ebben az időszakban voltak formálódóban, az írói, költői stb. pályák professzionalizációja még kezdeti szakaszban volt, ezért a mai fogalmaink visszaolvasása történetitlen volna. A kérdéstről lásd: VADERNA Gábor, „A nők és a kultúra hanyatlása: A női írás a 19. század második felében Magyarországon”, in *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*, szerk. Török Zsuzsa, 117–154. (Budapest: Reciti, 2016), 117; ill. Margaret J. M. EZELL, *Writing Women's Literary History* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1993).
- 2 A szerkesztői és írói pálya viszonyáról és hangsúlyairól Kánya Emíliánál lásd Török Zsuzsa, „Kánya Emília szerkesztői és írói pályája”, *Irodalomtörténet* 42, 4. sz. (2011): 475–489.
- 3 E tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a Kánya Emília-féle szerepkörök társadalmi kontextusának részletes kifejtését. Életpályája társadalomtörténeti vonatkozásait az alábbi tanulmányban fejtettem ki: Bozsoki Petra, „»Csak a vezérek szerepelnek az életben...«”: Kánya Emília életpályájának társadalomtörténeti vonatkozásai, in *Keresek világot?: A 2017. évi „Nem mind Arany, ami fénylik”: Arany János és kora című konferencia tanulmánykötete*, szerk. BÉNYEI Péter, FARKAS Evelin, BIHARY GÁBOR, BÉRES Norbert, 187–203 (Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2018).
- 4 Azért beszélhetünk mintateremtésről, mert mind a szerkesztő életútjában, mind a lap megalapításának ténye nőként, mind a *Családi kör* profilja hozzájárulhatott ahhoz, hogy pályáját többen is kövessék. A *Családi kör* indulása utáni női lapalapítók és/vagy szerkesztők listája a századfordulói: Majthényi Flóra (*Virágsokor*, 1862), Vachott Sándorné Csapó Mária (*Anyák hetilapja, Szünórák*, 1861–1862; *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja*, 1863–1865), Sággy Józsa (*Magyar Gazdasszonyok Lapja*, 1884–1885); K. Beniczky Irma (*Divatvilág*, 1867; *Magyar Háziasszony*, 1882–1883), Egloffstein Amália (*Nők Lapja*, 1871–1872), Pávics Ilona (*Divatcsarnok*, 1886–1888), Faylné Hentaller Mária (*Az Évszak*, 1895–1899), Bekics Gusztávné (*Jókai Magyar Nők Lapja*, 1894–1896), Szabóné Nogáll Janka (*Divatáron*, 1888–1924), Büttner Júlia (*Bármegyei Hírlap*, 1887), Wohl Janka és Wohl Stefánia (*Divat*, 1870–1872; *Nők Munkaköre–Magyar Bazár mint a Nők*

het figyelemre méltó a nőtörténeti kutatások számára, mert mintát jelentett az értelmi-ségi női szereprepertoár bővítésében: tevékenységével már elképzelhetővé váltak olyan összetettebb női szerepkörök is, amelyenre addig nem volt példa.

Kánya Emília 1905-ben bekövetkező halála előtt néhány évvel kezdett dolgozni *Réges-régi időkről* című emlékiratán, amely nyomtatásban 1998-ban jelent meg Fábri Anna és Kiss Bori textológiai munkájának köszönhetően.⁵ Felmerül a kérdés, vajon hogyan látatja szerepeit és normaszegő lépéseit a 19. század második felében az a magyar irodalmi pályán tevékenykedő középosztálybeli nő, akit az utókor⁶ egyik szerepkörében elsőként mutat be, de a másikban is rendkívülinek tekinthető. Hogyan válnak elbeszélhetővé ezek a szerepek és események emlékiratában? A nőtörténeti kutatásokból ismert életpályára Kánya Emília-képéhez képest milyen textuális önarckép jelenik meg az önéletírásban?

Korábbi elemzésemben⁷ arra a következtetésre jutottam, hogy noha Kánya Emília életpályája nem ezt igazolja, a *Réges-régi időkről* olyan önportrét mutat fel, amely megfelelően, legalábbis törekszik megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Az önéletírás a társadalmi nem szempontjából atipikus élet- és szakmai pályát ahol csak lehet, tipikusnak rajzolja meg. Elbeszélésmódja elliptikus; a beszélő nem reflektál úgy a (társadalmi nemi értelemben vett) női szerepeire vagy korlátaira, ahogyan azt szerzője közéleti írásai, a korabeli társadalmi kontextus vagy más női szerzők autobiográfiai írásai alapján feltételezhetnénk. A *Réges-régi időkről* elliptikus elbeszélésmódjának funkciója hipotézisem szerint a korabeli diszkurzív közegbe illeszkedés: vagyis az elvárt középosztálybeli női

Munkaköre (1872–1904). További, fontos kutatás témája lehetne, hogy mennyiben tarthatjuk tényleges, közvetlen „követésnek” a felsorolt kezdeményezéseket és munkaköröket, hiszen a női lapszerkesztők megszaporodását számos tényező befolyásolhatta. Mindenképpen figyelemre méltó azonban, hogy éppen a *Családi kör* 1860-as indulása után sokasodtak meg a fenti példák.

5 KÁNYA Emília, *Réges-régi időkről*, kiad. FÁBRI Anna és KISS Bori, utószó FÁBRI Anna (Budapest: Kortárs, 1998).

6 Lásd: FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905), (Budapest: Kortárs, 1996), 113–121; SZAFFNER Emília, „Az első magyar szerkesztőnő és lapja, a *Családi kör*”, *Magyar Könyvszemle*, 114, 4. sz. (1998): 353–371; BARSY Irma, „Emlékezés az első magyar szerkesztőnőre”, *Magyar Nemzet*, 1941. december 28, 295; GYARMATHY Irén, „Kánya Emília, az első magyar szerkesztőnő”, *Ünnep*, 4. sz. (1938): 29; RITTER Aladár, „Az első magyar szerkesztőnő”, *Jel-kép*, 1. sz. (1989), 134–139; NAGYDIÓSI Gézáné, „Magyarországi női lapok a XIX. század végéig”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*, szerk. V. WALDAPFEL Eszter, 193–227 (Budapest: k. n., 1958); MORVAI Zsuzsanna, „Női lapok indulása a 19. század elején és a nők olvasóvá érése”, *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 9. sz. (2002): 34–39; FABINY Tibor, *Az első magyar szerkesztőnő: Kánya Emília*, Evangélikus Élet, 52. sz. (2005), hozzáférés: 2017. június 12. <http://www.evelet.hu/archivum/2005/52/121>; Kiss Bori, „Kétfedelű asszonyúságot vezetett az első magyar szerkesztőnő”, *Múlt-kor*, 2007. január 11., hozzáférés: 2017. június 12. <http://multkor.hu/cikk.php?id=16137&pIdx=2&print=1>; POGÁNY György, „Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején”, *Olvasáspedagógia*, 1. sz. (2014): 42–58; Zsuzsanna VARGA, „Translation, Modernisation, and the Female Pen: Hungarian Women as Literary Mediators in the Nineteenth Century”, in *Worlds of Hungarian Writing*, ed. András KISÉRY, Zsolt KOMÁROMY, Zsuzsanna VARGA, 75–92 (Madison–New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press, 2016); Gábor GYÁNI, „Gender, Nationalism and Individualisation”, in *Gender, Nation, Narration: Critical Reading of Cultural Phenomena*, ed. LÄHDESMAKI Tuuli, 9–23 (Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 2010).

7 BOZSOKI Petra, „Egy női karrier elbeszélésének nehézségei: Kánya Emília emlékiratairól”, *Verso* 1, 1. sz. (2018): 25–45.

szerepmodellhez való közelítés. A következő tanulmányban ezt a kontextust vázolom: a hasonló társadalmi státuszú és politikai nyelvet használó közeg beszédmódját elemzem, valamint azt mutatom be, hogy a *Családi kör* (Kánya Emília által válogatott) cikkei milyen nőideált formáltak.

A Családi kör női szerepkánonja

A *Családi kör* nagyrészt illeszkedett a 19. század második felében működő középosztálybeli nőknek szóló lapok arculatába.⁸ A *Nővilág* (szerk. Vajda János, 1857–1864), a *Pesti hölgy-divatlap* (szerk. Király János, 1860–1870), a *Divatvilág* (szerk. K. Beniczky Irma, 1867), a *Divat* (1866-tól), a *Divatcsarnok* (1853–1863), a *Hölgyfutár* (szerk. Nagy Ignác, 1849–1864), az *Anyák Hetilapja* (szerk. Vachott Sándorné Csapó Mária, 1861) vagy a *Nefejejts* (szerk. Bulyovszky Gyula, 1859–1875) nagyjából ugyanazon nőideál közvetítői voltak, más-más hangsúlyokkal.⁹ E lapok fő témái: hazai és külföldi divattudósítások, kulturális hírek, tanácsadó cikkek háztartási és gazdaszanyi teendőkről, értekezések a nők szerepéről és feladatairól, valamint a szépirodalmi rovat, általában másod- és harmad-, néha elsőrangú szerzőkkel.

A *Családi kör* abban hozott újítást a többi divatlaphoz¹⁰ képest, hogy sokkal több női szerző szerepelt a szépirodalmi rovatban (például Malvina, Wohl Janka, Izidóra, Teréz, White Linda, Beniczky Irma, Jusztina stb.). Ez a hangsúlyáthelyezés ilyen elköteleződéssel ebben a korszakban csupán a szintén Kánya Emília szerkesztette *Magyar Nők Évkönyvét* (1861–1863) jellemezte, amely kizárólag női szerzőktől közölt beszélyeket és verseket. A többi folyóiratban – a *Családi kör* és a *Magyar Nők Évkönyve* szépirodalmi rovatához képest – csupán elvétve jelent meg egy-egy női szerző.¹¹ Kánya Emília ezzel az elköteleződéssel kifejezetten a női szerzők írói-költői pályán való megjelenését segítette. Vagyis tudatosan hozzájárult az értelmiségi nők szereprepertoárjának bővítéséhez: teret biztosított ahhoz, hogy az irodalmi pálya a nők számára is elképzelhetővé váljon; valamint beleszólt az irodalmi szakma professzionalizációjába a társadalmi nem szempontjából. Programja emellett arra utal, hogy nemcsak szavaival,

8 Varga Zsuzsanna szerint a *Családi kör* mintája a német *Gartenlaube* (1853–1944) című családi hetilap volt. (VARGA, „Translation, Modernisation...” 86.)

9 Az *Anyák Hetilapja* például – ahogy a címéből is kiderül – sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett az anyai tanácsokra, mint a divattudósításokat és a szépirodalmi rovatot előtérbe helyező *Divat*, *Divatcsarnok* vagy a *Divatvilág*.

10 A divatlap fogalmának nem voltak határozott körvonalai a korban. Szűk értelemben azon lapok tartoztak ide, melyek divatképeket is közöltek, tágabb értelemben a női közönséget célzó, irodalmi és műveltségközvetítő lapokat is ide sorolták. Vö. *A magyar sajtó története I., 1705–1848*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, szerk. KÓKAY György (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 435–436; ill. a „női lapok”, „divatlapok” fogalmának dilemmáiról lásd Mészáros Zsolt összefoglalóját: Mészáros Zsolt, *Wohl-nővérek munkássága: Irodalom, sajtó, szalon*, doktori disszertáció (Budapest: kézirat, 2016).

11 A női szerzők publikálási gyakorlatáról és önreprezentációs stratégiáiról az 1850-es és 1860-as évek fordulóján lásd GYIMESI Emese, „»A kilencvenkilencedik múzsa«: Női publikálási gyakorlatok Szendrey Júlia és Majthényi Flóra pályája kapcsán”, in *Angyal vagy démon...*, 41–64.

a Gyulaival folytatott vitájában¹² foglalt állást a női írók legitimitása és fontossága mellett, hanem elgondolását gyakorlatában is hitelesen képviselte. Ráadásul férfi szerzők szövegeit is válogatta, megbontva ezzel a „klasszikus” hatalmi relációt.

A többi divatlaphoz képest a *Családi kör* esszéiben sokkal meghatározóbb volt a honleányi szerepkör népszerűsítése, vagyis a korszak azon általános elgondolása, hogy – miként annak társadalmi nemi párjánál, a hazafi szerepkörénél is – egy felsőbb társadalmi státuszú nő vagy leány elsődleges feladata (életkortól függetlenül) a nemzet szolgálata, s minden egyéb szerepköre ezen eszmének kell hogy alárendelődjön. Míg a többi lap inkább a rovatok típusaival közvetített és formált valamilyen nőeszményt (például nem tették témává a nők számára az olvasást, pusztán teret biztosítottak a szépirodalmi munkáknak), addig Kánya Emília lapjában a követendő minta expliciten is megjelent: programszerű cikkek sokasága tanácsolt női magatartásmintákat.

Hangsúlyosabb volt a női példaképpállítás is a *Családi körben*: a szerkesztő szinte minden héten cikket írt a *Honleányok képcsarnoka* rovatba olyan nőkről (pl. Mária Valéria főhercegnő, Bohus Jánosné Szögyényi Antónia, Wöber Györgyné stb.), akik valamiért – általában a haza és a család szolgálata, a jótékonykodás miatt – figyelemre méltók voltak és példaként szolgáltak. A női szerepkörök kijelölését célzó esszék, a háztartási tanácsadás, valamint a női egyletek felhívásai, programbeszámolóik még nagyobb hangsúlyt kaptak a szintén Kánya Emília szerkesztette *Magyar Nők Évkönyvében*, melynek tematikája kevésbé volt sokrétű, mint a *Családi köré*: kifejezetten e kérdésekre összpontosított. A *Nővilágban* is hasonló törekvés tapasztalható, de Vajda János folyóirata inkább csak a történelmi nőalakok rövid életrajzi ismertetésére szorítkozott; kevésbé dominált az újságírók és a szerkesztő véleménye, illetve tanácsai a női életutakkal kapcsolatban. A szerkesztői arcél hiánya és hangsúlyja azonban nem csupán e rovatra volt jellemző; általánosan elmondható, hogy a *Családi körben* erőteljes volt szerkesztője szemléletformáló magatartása: az általa írt cikkek beszédmódja meghatározta az egész folyóirat tematikáját és eszmeiségét.¹³ Sem Kánya Emília, sem a többi cikk szerzője nem differenciálta nézeteit a társadalmi státuszra és az életkorra vonatkozóan; szempontjaikból azonban jól látszik, hogy azok az elvek, amelyeket általánosan „nőkérdésként” emlegettek, kizárólag a felsőbb társadalmi státuszú, azon belül is inkább a középosztálybeli, fiatal és középkorú magyar nők kérdését érintették.¹⁴

12 EMILIA, „Néhány szó a nőnem érdekében”, *Családi Kör* 4, 8–11. sz. (1863): 85–87, 102–103, 114–115, 121–123, ill. in *A nő és hivatása, Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865*, szerk. FÁBRI Anna 272–281 (Budapest: Kortárs, 1999), 273; Gy. P. [Gyulai Pál], „Színházi dolgokról III.”, *Koszorú*, 11. sz. (1863): 118; „Nyilatkozatok”, *Koszorú*, 11. sz. (1863): 141; Gy. P. [Gyulai Pál], „Válasz e nyilatkozatokra”, *Koszorú*, 11. sz. (1863): 142–143.

13 Előfordult olyan is, hogy egy adott szöveg véleményével nem értett egyet: ezt külön jelezte lábjegyzetben. Vö. például: *Családi kör* 1, 11. sz. (1860): 168.

14 A korszakban kivételt jelentett Beniczky Irma *A nők hivatása* című tanácsadókönyve, amely több helyen is differenciáltabban fogalmazta meg leírását és imperatívuszait: BENICZKY Irma, *A nők hivatása* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1870). További kutatás témája lehetne olyan divatlapok elemzése, amelyek más társadalmi státuszú női olvasóközönséget céloztak (például a Wohl nővérek 1872-től a *Nők Munkaköre*, majd 1873-tól a *Magyar Bazárral* összevonva *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* [1873–1904] néven szerkesztett lapja vagy a *Magyar Gazdasszonyok Lapja* [szerk. Sággy Józsa, 1884–1887], *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* [szerk. Vachott Sándorné Csapó Mária, 1863–1865]).

A *Családi kör*ben megjelent írások alapján az ideális (középosztálybeli) nő művelt volt. Noha a lapban olyan vita is teret kapott, amelyben a felek a külföldi tanítók és a nevelőintézetek versus kizárólag a magyar nyelvű és az otthoni oktatás mellett érveltek,¹⁵ a nők művelésének szükségessége vitathatatlan volt. Erre utal azon rovatok sokasága is, amelyek az olvasók széles körű tájékozottságát biztosították; mint például az ismertető (női) történelmi alakokról és legendákról; az írói portrék; a szépirodalmi rovat; a leírások más népek szokásairól, illetve különféle anyagok, fűszerek jótékony hatásairól; a hírek kiállításokról, könyvmegjelenésekről, közgyűlésekről, kitüntetésekről vagy a receptek és a rejtvények.

A tanácsadó szövegek egyszerre korábban (is) uralkodó nézeteket közvetítettek a társadalmi és biológiai nemek különbözőségéről, a nők biológiai alsóbbrendűségéről, illetve eleve elrendelt feladataikról; és egyszerre programszerű kiállást fogalmaztak meg önfenntartásuk, valamint a szellemi pályán való előtérbe kerülésük szükségességéért. Jankovich Reményi Katalin több lapszámon keresztül ismerteti lelkes méltatással Lewald Fanny (a cikkíró szerint Németország legtekintélyesebb írónőjének) *A nőkről* című könyvét, amely értelmezésében annak fontosságát fogalmazza meg, hogy ha egy nő válás vagy özvegyesség miatt egyedül marad, mindenképpen legyen lehetősége munkába állni. „De mi módon? [...] Épen, mint a férfiak; azaz a mint képesek és akarnak!” – idézi az író nő szavait, majd a recenzált könyv nyomán megfogalmazza az ipari és elemi iskolák nők előtti nyitottságának szükségességét.¹⁶

Almási-Balogh Pál ezzel szemben *A nők, mint a társadalmi élet tényezői* című szövegében (amelynek első része egyébként a hetilap legelső számának nyitószövege, tehát feltehetően a szerkesztő felkérésére íródott) arról értekezik, hogy a nőknél – eltérő testfelépítésükből és más biológiai adottságukból következően – „hiányzanak a mélyebb gondolkodás és az értelmi világ magasb megyéibe emelkedés föltételei”. Ebből következően „nem képesek ők azon kitartó és fáradságtalan szorgalomra, a gondolatoknak következetes logikai összefűzésére, mely multhatatlan föltétele valamely végeredmény megalapításának, vagy az eszmék egy közönséges szabály alá vonásának”.¹⁷ Mégis méltánytalannak tartja, hogy az eddigi korok alárendelt szerepben tüntették fel őket, ezért azt javasolja, nagyobb figyelmet kellene fordítani a nőkre, mert azok igenis befolyással bírnak a „szellemi életre”: „[a] női nem legmagasb feladata, egy részt az emberiség szelidítése s erkölcsök nemesítése; más részt az értelmi haladás előmozdítása. [...] Mi nem vagyunk egyébiránt egy értelemben azokkal, kik a nőket meg akarnák fosztani minden írói foglalkozástól.”¹⁸

15 Vö. Egy magyar anya, „Nevelésünk ügyében”, *Családi kör* 1, 11. sz. (1860): 168; FALK MIKSA, „Nemzetiségünk szentélye”, *Családi Kör* 1, 1. sz. (1861): 1–2; ill. EMILIA, „A magyar hölgyekhez”, *Családi kör* 1, 30–37. sz. (1860): 477–478, 493–494, 516–517, 529–531, 548–549, 564, 580–581; EMILIA, „A női műveltségről”, *Családi kör* 3, 41–42. sz. (1862): 637–638, 649–650; EMILIA, „A nőről”, *Családi Kör* 5, 35–47. sz. (1864): 817–820, 849–852, 865–869, 889–893, 913–917, 944–948, 961–964, 985–989, 1009–1013, 1033–1038, 1067–1069, 1081–1084, 1105–1109.

16 JANKOVICH REMÉNYI Katalin, „A nőkről: Lewald Fanny hasonczimű műve nyomán”, *Családi kör* 10, 12–13–14–15. sz. (1870).

17 ALMÁSI-BALOGH Pál, „A nők, mint a társadalmi élet tényezői”, *Családi kör* 1, 1–6. sz. (1860): 1–3, 20–23, 33–35, 49–51, 65–67, 81–83; 81.

18 Uo.

Noha a két cikk nem mond ellent egymásnak teljes mértékben, egyetlen folyóiraton belüli szerepeltetésük a *Családi kör* közvetítette nőszmény sokrétűségét, illetve a korszakban a társadalmi nemekről és az emberről való gondolkodás alakuló voltát mutatja fel. Ahogyan azt Csonki Árpád is megjegyezte, a cikkek érvelésének különbözősége túlmutat az egyes gondolkodók közötti szemléletbeli eltéréseken; a lap sokkal inkább a háttérben húzódó, több területet érintő eszmetörténeti diskurzus változását tükrözi.¹⁹ De a korszak antropológiai elgondolásai, a mentalitástörténet természetszerű lassú változása is magyarázatot adhat a cikkek nőképének összetettségére. Vaderna Gábor szerint a férfiak és a nők biológiai és társadalmi értelemben vett radikális különbözőségéről alkotott elképzelés oka elsősorban a korszakban uralkodó humorápatológiai nézet volt.²⁰ Az elgondolás forrása a nedvkörtan (mely a „nőiséget” hagyományosan a hideg és nedves alkathoz sorolta, ami – a nedvesség testbeli áramlása miatt – mindig új tárgyra tér, vagyis képtelen a racionális gondolkodásra); valamint az egy, illetve két nem modell volt. Ennek lényege, hogy míg a felvilágosodás előtt a nő csupán a férfi test degenerált változatával rendelkezett, addig az újabb orvosi elképzelések már élesen elválasztották egymástól a férfi és a női testet, azokat két külön entitásként kezelték.²¹ Bihary Gábor szerint a darwini tanok tudománytalanná válása és azok sajtóbeli begyűrűzése is formálta a korszak társadalmi nemekről való gondolkodását.²²

A hagyományosabb társadalmi nemi normakészletet közvetítő cikkek mellett túlsúlyban voltak a(z értelmiségi) nők önállóságának, képzésének és munkába állásának szükségességét hirdető írások. A *Családi körben* – szemben például a Wohl nővérek *Magyar Bazárával* – nincs szó társalgásról, zongora- és festőképzésről; a lapban nem

19 CSONKI Árpád, „Kánya Emília *Családi kör*ének nőképe az író-nő-vita idején”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, 1. sz. (2015): 69–91.

20 VADERNA, „A nők és a kultúra hanyatlása...”, 140–143. A humorápatológiai elképzelésről és tágabban, a testtörténeti kutatásokról összefoglalóan: ROY PORTER, „History of the Body” in *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter BURKE, 206–232 (Cambridge: Polity, 1991); BORGOS Anna, „»Testkép-képek«: Áttekintés a fogalom filozófiai és pszichológiai értelmezéséről” in *Test-beszédek: Köznapi és tudományos diskurzus a testről*, szerk. CSABAI Márta és ERŐS Ferenc, 46–60 (Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2002); CSABAI Márta és ERŐS Ferenc, *Testhatárok és énhatárok: Az identitás változó keretei* (Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2002); LAFFERTON Emese, „Az ember és a társadalom testéről a modern tudományok tükrében”, *Replika* 28, 12. sz. (1997): 39–57; magyar kontextusban: *Egymásba tükröződő emberképek: Az emberi test a 18–19. századi filozófiában, medicinában és antropológiában*, szerk. GURKA Dezső (Budapest: Gondolat Kiadó, 2014); irodalomtörténeti összefüggésben: LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben* (Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009); legújabban: KUCSERKA Zsófia, *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben* (Budapest: Ráció Kiadó, 2017), különösen: 14–28.

21 VADERNA, „A nők és a kultúra hanyatlása...”, 140–143; ill. Vö. „A nő körét és pályáját nem férfionkény vagy pusztá conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. A nő physikai alkatánál fogva épen oly képtelen a férfiú pályájára, mint a férfi a nőére s Kisfaludy Sándor nem élczet, hanem igazságot mond, midőn így szól: »Van határa a két nemnek.« [...]” GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok (1854–1861)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1908), 274. Ill. a két-nem modellről lásd: THOMAS LAQUEUR, *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*, ford. BARÁT Erzsébet, SÁNDOR Bea, SZABÓ Valéria és TÓTH László (Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2002); kritikájához: CSABAI Márta, „Szexuálpolitikai testtörténet”, *Budapesti Könyvszemle* 15, 3. sz. (2003): 234–239.

22 BIHARY Gábor, „A pozitivistá antropológia Gozdsu Elek novelláiban”, in „*Keresek világot*”, 205–220, 207–212.

találunk ruhadíszítésre alkalmas szabásmintát, de tartalmaz helyette divattudósítást, külföldi könyvszemlét, a Pesti Jótékony Nőegylet híreit, prózát és verseket női és férfi szerzőktől, háztartási praktikákat, életvezetési tanácsokat és persze a honleányi szerepkört népszerűsítő cikkeket. Tartalmaz programszövegeket a nők önállóságra nevelésének szükségességéről, de kizárólag azért, hogy még tökéletesebben beteljesítsék a családanyai és honleányi szerepmodellt.

Jól példázza a *Családi kör* profilját a címlapkép. A lap húszéves fennállása alatt háromféle, nagyon hasonló borítót használt. Mindegyiken tágas család vagy társaság látható nők, könyvek, gyermekek sokaságával és csupán egy-két férfitaggal. Több nő zenél vagy fest; a harmadik kép sarkában a tudományt jelképező földgömb és szögmérő látható. A képek középpontjában azonban mindig egy vagy több (fel)olvasó nő áll, akit néznek vagy hallgatnak a férfiak, és aki egyidejűleg kisgyermeket tart a kezében. Vagyis a lap éppen olyan határvonalat talált, ahol az még megfelelt a „hagyományosabb” nőeszménynek (szerény, házias családanyákat nevelt), de közben szélesítette a középosztálybeli nők szemléletmódját és művelődési terepét. Teret nyitott tehát ahhoz, hogy a vallásos honleány és a művelt, önálló keresettel rendelkező értelmiségi nő szerepköre már ne zárja ki egymást.

Kánya Emília cikkeinek női szerepmintái

Önfenntartás és családanyai kötelességek

Kánya Emília szövegeiben az ideális (értelmiségi) női szerepmodell egyik fontos alappilléreként az önfenntartás képessége jelent meg. Az önálló kenyérkeresetre nevelés szükségességét rendre megfogalmazta publicisztikai írásaiban, mint például a *Társaséleti teendőink III.* címűben:

Egyet [...] rendesen elfelejtünk leánygyermekünknek nevelésében, és ez egy az, miből – szerintem – igen sok baj és boldogtalanság veszi származását; azt, hogy *nem tanítjuk és oktatjuk őket arra, hogy jövőjükről, – ha a sors úgy hozná magával – maguk tudjanak gondoskodni.* [...] Ha a férfinak szabad nőtlenségben maradni, miért ne legyen szabad a nőnek is? És mégis miért gúnyolják éppen a szegény nőket? Azért, mert a nő, ha férjhez nem megy, csak igen ritkán talál tért és alkalmat, hogy az emberiség hasznára munkálkodhassék, mert a nő egész neveltetése olyan, hogy reá van szorulva a férfi támogatására! [...] *Neveljük leányainkat úgy, hogy valami olyast is jól tudjanak, melylyel szükség esetére kenyérüket is kereshessék becsületesen.* [...] *Neveljük tovább leányainkat úgy, hogy természetszabta körükben önállólag is tudjanak mozogni, és szoktassuk őket mindenk előtt munkásságra, tudjanak is, szeressenek is munkálkodni, hogy a házasság ne legyen egyszersmind életbiztosító intézet reájuk nézve. Akkor szerintem sokkal kevesebb boldogtalan nő lesz a világon.*²³

23 EMILIA, „Társaséleti teendőink III.”, *Családi kör* 1, 8. sz. (1861): 123–124, kiemelés tőlem, B. P.

Az önfenntartásra nevelés hangsúlyozása azonban nem azt jelentette, hogy érvelésben ne a család és a háztartás tűnt volna fel a (középosztálybeli) nők fő élettéréként:

Egyedül a háziasság nyújtja ama legtisztább és legtartósabb gyönyört, melyet folytonosan élvezhetünk, a nélkül, hogy megunnók. [...] A hol háziasság uralkodik, ott honolnak az ártatlan családi örömek is, ott honol a szeretet és egyetértés, a derűltég és elégtelenség mellett.²⁴

[A]zért a női nevelésnek is általában olyannak kell lenni, hogy a nő mindenek előtt és mindenek felett eleget tudjon tenni a háziasszonyi kötelességeinek; olyannak, hogy nyugodt lélekkel rá lehessen bízni a családi hajlékot, ennek anyagi, erkölcsi és szellemi gondviselését.²⁵

Retorikájának jellemzője, hogy az önfenntartás kérdése mindig egy másik célnak alárendelve, az anya és a gondoskodó feleség szerepkörének szolgálatába állítva jelenik meg. Gyulaival folytatott vitájában is a női írói szerep legitimálása érdekében a fő érve az volt, hogy az irodalommal való foglalkozás olyan szabadidős tevékenység vagy pedig a megélhetésért és a társadalom hasznára végzett munka, amely kiválóan megfér a családi munkálatokkal.

A nőnek más tért jelölt ki a természet, amelyen leróhatja tartozását a társadalomnak és használhat az emberiségnek: e tér a családi kör, ennek élni, itt hasznosan működni első, elutasíthatlan kötelessége, és aki azt nem teljesíti lehetőleg híven, csakolyan vétkes, mint az olyan férfi, aki az önválasztotta pályán hanyagul jár el dolgaiban, és ezáltal terhére lesz a társadalomnak és átkára övéinek. [...] És ha az írók ekkép tudják beosztani idejüket, miért ne tehetne a nő is hasonlót? Miért ne szentelhetné ez is egész életét legfőbb rendeltetésének, családja boldogítására, és csak szabad idejét az irodalomnak, csak azon órákat, melyeket jó lélekkel arra szentelhet?²⁶

A „szeretetre méltó nő” követelménye

Fontos eleme volt Kánya Emília normakészletének a „szeretetre méltó nő” ideája, mely – a korszakbeli illemkönyvek ismeretében – az akkori közgondolkodás alapján egy (felsőbb társadalmi státuszú) nő legfőbb törekvése kellett, hogy legyen. K. Beniczky Irma *Illemtana* alapján „a nő”

ugyan lehet csúnya, de sem ostobának, sem gonosznak, sem otrombának, sem élhetetlennek nem szabad lennie. [...] [a] hol a szeretetreméltóság igaz, el nem satnyult virága nyílik, ott leginkább a családi körben lehet teljes varázsát érezni, mert ez a szeretetreméltó háziasszony és leánya igazi, nagy elvitázhatatlan birodalma. [...] A valóban szeretetreméltó nő komolyan igyekszik, hogy a helyes szolás és helyes hallgatás – megvalljuk

24 EMILIA, „A háziasságról”, *Családi kör* 11, 16. sz. (1870): 359–360, 360.

25 EMILIA, „Hogyan neveljük leányainkat?”, *Családi kör* 19, 11. sz. (1878): 246–247, 246.

26 EMILIA, „Néhány szó a nőnem érdekében...”, 273.

– nehéz és fontos mesterségét magáévá tegye. [...] A háziasszony és családanya két fő erénye: a türelem és engedékenység, az áldozatkészség és önönuralkodás, ezek képezik a szeretetreméltóság főalapját [...]. A hitves, az anya élete apróságokból van összeállítva – de csak látszólag, mert ezen apróságok a nagyoknak okai: Azokon alapszik a házi béke, a házasság élet boldogsága, s a hol ezek léteznek, annak a háznak a jó nemtője, ezen drága kincsek hű őrzője, minden bizonynyal egy szeretetreméltó nő.²⁷

A *Réges-régi időkről* beszélője nem egyszer utal a szeretetre mint legfőbb erkölcsi kötelességre. E passzusok sokszor nem vallási keretbe illeszkednek a szövegben, hanem a szeretet deszakralizált, alapvető emberi kötelességként jelenik meg. A szeretés és a szeretetre méltó élet Kánya Emília emlékiratának egyik alapvető, elsősorban a nők és önmaga számára követendő parancsa.

Itt nem használ semmi okoskodás. Az enyészet törvénye kérlelhetetlen, és csak egy marad hátra: még jobban szeretni az embereket, még többet adni nekik lelkünk kincseiből. Meglehet, hogy e kincsek nem is óhajtandók előttük, az se baj. Csak szeressünk. Az egyes emberben ölelhetjük az emberiséget.²⁸

Oh, van mire figyelmeztetni a nőket, egyengetni az utat, szeretni minden szépet, jót, rámutatni a társadalom lelki és testi szegényeire, ezeknek vigaszt hozni, ezeket bátorítani, nyíltan rávezetni az örök igazságok mezsgyéire azokat, akikben még van lélek és nem nyomta még el a köznapiság nehézkes nembánomsága. Nőink kezében nagy hatalom van, a jóság, a nemes érzések művelésének királyi pálcája – ezzel uralkodjanak, hódítsanak és boldogítsák a kört, melyet kijelölt nekik a végzet!²⁹

Publicisztikai írásaiban tehát az ideális értelmiségi nő egyrészt odaadó anyaként, támogató feleségként, szeretetre méltó nőként és lelkiismeretes háziasszonyként tűnik fel; másrészt kellőképpen műveltként és szakképzettként jelenik meg, aki ha szükséges, meg tudja őrizni gazdasági függetlenségét (a férje mellett). Retorikájában mindkét szempont ugyanazon eszme, a jó honleányság hangsúlyozásának rendelődött alá: érvelésében ez a két szerepkör tette lehetővé a fő cél elérését: hogy a (középosztálybeli) nők ugyanolyan hasznos tagjai legyenek a társadalomnak, mint a (felsőbb társadalmi státuszú) férfiak jó hazafiként; és minél inkább munkálkodhassanak a nemzetépítésben.

A jó honleányi szerepkör népszerűsítése

A fő követendő női minta a 19. századi Magyarországon, a honleányi szerepkör népszerűsítése Kánya Emília írásaiban is visszatérő téma volt. *Társaséleti teendőink* című cikkében például az alábbi érvelést olvashatjuk:

27 K. BENICZKY Irma, *Illemtan: A társadalmi illemszabályok kézikönyve* (Budapest: Franklin Kiadó, 1880), 78–88.

28 KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 247.

29 Uo., 180.

Sokat tehát, igen sokat tehet a nő a társadalomban, és most inkább, mint valaha, kötelessége: betölteni nem csak emberi, de honleányi kötelességeit. [...] Elég lesz-e majd, hogy a férfiak a politikai élet nyilvános téerein harcolnak a nemzeti lobogó alatt? Ezzel már minden ki lesz vivandó? Koránt sem! Mert miként a családi életben bármint fáradoz is és munkálkodik és keres a férfi, soha sem fogja magát jól és boldognak érezni, ha házi köre nem olyan, hogy benne örömet megpihen, ha lelke csöndes magányában kedvet és erőt nem merit a munkásságra, a küzködére. [...] És miként a családi életben a nő kötelessége, olyan karban tartani házát, és olyan szellemet honosítani meg abban, hogy a férj gyönyörét, boldogságát találja meg abban, épen úgy a honleányok kötelessége: hiven ápolni e nemzeti érzelmeket, miként az éltető napsugarak a földet, a társas élet minden osztályát, a legmagasabb fénypolczoktól le a legfélreeseőbb zugokig világítsa át, és a magánélet minden mozzanatában a nemzeti jelleg uralkodó legyen. Ezt véghez vinni, nagy szolgálatot tenni a hazának, leginkább a nők hivatása.³⁰

A *Családi kör Honleányok képcsarnoka* című, női példaképeket felsorakoztató rovatának is ismétlődő fordulata volt a nemzetépítés miatti kitüntetés. Így írt például Bohus-Szógyéni Antóniáról:

Nemünk egyik büszkeségét mutatom be e lapok tisztelt olvasóinak. [...] A honleány, kinek arczképe mai számunkat díszíti, egész életével tanusítja, hogy a nő is kitüntetheti szíve szent érzelmeit a haza és az emberiség iránt; hogy a nő számára is van pálya, a melyen hirt, nevet, dicsőséget szerezhet, csak úgy, mint a férfi, sőt még inkább. Igen, igen sokkal áldásteljesebb a nő hivatása a nyilvános életben is a férfiénál. A férfi vajmi sokszor kénytelen sebeket is ejteni, míg a nő egyetlen hivatása: behegesztetni, gyógyítani a sebeket [...]. Mikor a férfiakat a bánat nyomja, akkor kezdődik a nők hivatása; mikor a nemzeti életben a honfiak tértelenségre vannak kárhozthatva, kétszerte nagyobb akkor a honleányok kötelességei, mikor a kar le van bilincselve, táplálja a szív a reménykedést; a kor ez intó szózatát egyértelműleg fogták föl hazánk hőkeblű leányai, de kevesen annyira, mint Bohus Szógyéni Antónia. Nincsen a fővárosnak olyan nemzeti vagy emberbaráti intézete, amelynek tagja nem volna, és nem a pusztá czimért, hanem azért, mert a honleányi nemes lélek tettek után vágyódik.³¹

Naplójában (amelyből csupán néhány részletet ismerünk egy újságcikknek köszönhetően) pontosan ez a retorika érvényesül a saját élettörténetére vonatkozóan:

Engem húsz éven át lelkesített az a belső tudat, hogy szerény működésemmel missziót teljesítek. Lelkesítve a magyar nőket minden szép és jó iránt, a jótékonyosság felkarolásában. Nemcsak szórakozást kellett nyujtanom hölgyeinknek, hanem őket minden szép és jó társadalmi eszmének megnyernem.³²

30 EMILIA, „Társaséleti teendőink”, *Családi kör* 1, 5. sz. (1860): 73–74, kiemelés tőlem, B. P.

31 EMILIA, „Honleányok képcsarnoka: Bohusné-Szógyéni Antóniáról”, *Családi kör* 1, 9. sz. (1860): 129–131.

32 BARSY, „Emlékezés az első magyar...”, 295.

A honleányi szerepkör népszerűsítése olyan retorikai eszközként is értelmezhető írásaiban, amely feloldja a kisgyermekes családjának és az irodalmi pályán pénzt kereső, szakmailag is elismert női szerkesztő konfliktusát. Lehetővé teszi, hogy szövegeiben az irodalmi pálya ne a családjai teendők mulasztásaként jelenjen meg, hanem ugyanazon cél (a nemzet szolgálata) teljesítésének ugyanolyan lehetséges eszközeként, akár csak a gyermeknevelés.

Az „emancipált nő” elutasítása

A honleányság azért is kaphatott kiemelt szerepet írásaiban, mert az „emancipált nő” szerepkörétől való elhatárolódáshoz is érvekként szolgált. Nem fejtette ki pontosan, mit értett a „női emancipáció” alatt, de mivel többször utalt rá cikkeiben és emlékiratában, hozzávetőlegesen kikövetkeztethető, hogy kétféle jelentésben használta. Feltűnt érvelésében (viszonylag) pozitív minőségben. Expliciten nem találkozunk írásaiban az eszme melletti elköteleződéssel, de érdemes elemezni az alábbi két megfogalmazás retorikáját:

Nagyon csalódnak azok, akik azt hiszik, hogy a nő munkaköre a társadalomban tökéletesen egyforma lehet a férfival, és *akik eképp fogják föl a „nőemancipáció” eszméjét*, azok épp oly kevésbé vannak tekintettel a nő alkotására, mint rendeltetésére.³³

[...] ebeli állításomat ne tessék összetéveszteni az általános értelemben vett „női emancipatio”-val³⁴

Mindkét példa azt sugallja, létezik *nem eképp*, hanem *másképp felfogott és nem általános értelemben vett* nőemancipáció is, melynek jellemzője minden bizonnyal az, hogy a nők egyenlőségét közvetíti *bizonyos területeken*; úgymint a házasságbeli érzelmi és gazdasági egyenjogúság, a nők oktatáshoz és munkához való joga, beleértve az irodalmi tevékenységet is. Mind-mind olyan területen tehát, amely Kánya Emília írásaiban is rendre visszaköszön programként, és amely a társadalmi nemi szereprepertoárnak legfeljebb a bővítését jelenti, de semmi esetre sem a „felcserélését”.

A fogalom elsősorban ugyanis Kánya írásaiban a korszakbeli sajtó és illemkönyvek közvetítette társadalmi nemi szerepek felcseréléseként jelent meg. Ez a használat (társadalmi nemi értelemben vett) női nem azon felfogását tükrözi, amely szerint, ha egy nő nem tartja tiszteletben az eleve elrendelt munkaköreit, akkor azt a határt lépi át, amelyet a „természet” jelölt ki számára.

[M]aga a természet különböztette meg a munkakört a férfi és a nő között, melyet átlépve, egyik is, másik is eltéveszti az életét; a férfi rendeltetése a beszerzés; a férfi épít, a nő szépit; de egyben mégis összevág a két nem pályafutása, – kell, hogy összevágjon – abban, hogy mind a kettő egyiránt munkás legyen, a nő is tudjon dolgozni és eligazodni azon körben,

33 EMILIA, „Néhány szó a nőnem érdekében...”, 276, kiemelés tőlem, B. P.

34 EMILIA, „Társaséleti teendőink III...”, 124.

melyet a természet az ő számára kijelölt; tudjon dolgozni, gondolkodni, intézkedni a maga erejéből, minden más segítség és tanácsadás nélkül, csak úgy, mint a férfi a maga körében.³⁵

Bámulattal tisztellem én azon hős harci tetteket, melyeket a történelem egyes nőkről feljegyzett; de aki ebből azt következtetné, hogy a nőből valaha jó katona válhatnék, éppúgy csalódnék, mint aki azt hiszi, hogy – mert egyik-másik férj még arra is elszánja magát – a férfi általában a gyerekdajkálásra alkalmas. Csak válságos pillanatokban, vagy a lelkesülés legnagyobb izgatottságában képes a nő kardot ragadni legszentebbejének védelmére – éppen ez mutatja, hogy nem hivatása az efféle; nyugodt állapotban nem képes ő ilyenekre; egyiránt ellene vannak annak gyöngébb testalkata és gyöngédebb lelkülete.³⁶

A *Családi kör*, a *Magyar Nők Évkönyve* és a *Réges-régi időkről* női példaképei is mind szerető anyák, okos, művelt nők, szellemes társalgók és áldozatkész, erkölcsös, jótékony honlányok.³⁷ Egyikük esetében sem merül fel azonban, hogy az addigi, megszokott közegükben valamiben elsők vagy újitók lettek volna úgy, hogy az a társadalmi konvenciók megsértésével járjon.³⁸ E női portrék úgy voltak figyelemre méltók (legalábbis Kánya Emília tolmácsolásában), hogy közben nem léptek át társadalmi határokat, nem értelmezték át meghökkenően a női szereplehetőségeket.³⁹

Érdeemes szemügyre venni a „női emancipációhoz” való viszony szempontjából az emlékirat egyik részletét és annak kéziratos változatát is. A beszélő felidézi, hogy 1873-ban meghívták Bécsbe „az első Frauentag ünnepélyére”, hogy tartson előadást az akkor aktuális „magyar nőkérdésről”. A beszámoló így hangzik az emlékirat publikált változatában: „Több irányban kellett tehát kifejtteni az előadást, a maga illő korlátaiban tartott nőkérdés

35 Uo.

36 EMILIA, „Néhány szó a nőnem érdekében...”, 276.

37 Wöber Györgynét és Szapáry Sarolta grófnőt például a jótékonykodásuk miatt az angyalokhoz hasonlítja, pl. EMILIA, „Wöber Györgyné”, *Családi kör* 18, 8. sz. (1878): 170–171, 170; EMILIA, „Szapáry Sarolta”, *Családi kör* 10, 9. sz. (1870): 192–193). Magasztalja Mária Valéria főhercegnőt a hazaszeretete – EMILIA, „Mária Valéria főhercegnő”, *Családi kör* 10, 5. sz. (1870): 96–97 –, gróf Csáky Albinné Bolza Annát az anyai szeretete, valamint a jótékony nőegyesületbeli, árva- és özvegygondozó tevékenykedése miatt – EMILIA, „Csáky Albinné Bolza Anna”, *Családi kör* 18, 26. sz. (1878): 602–604). Az emlékirat is azokat a nőket tünteti fel példaképként (a szövegben szereplő megnevezésük alapján Teréz (KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 82–83), Kende Betti (Uo., 43), Szilassyné Etelka (Uo., 167–169), Ottília (Uo., 57), Székácsné Veöreös Júlia (Uo., 32), Brodszkyne (Uo., 14), akik egyszerre „fantasztikus háziasszony”-ok és művelt szalonhölgyek. Többen kiválóan zongoráznak; szelídek, szerények; jó kedélyű, szerető feleségek.

38 Ha valamelyikük kirívónak is bizonyult (például Gyulai Gaál Vilma vagy Tarczay Anna mint harcos amazonok), akkor e szerepek is kizárólag a honleányi kötelességek teljesítésének eszközeiként jelentek meg Kánya Emília retorikájában. A *Családi kör* női portréiról bővebben: CSONKI, „Kánya Emília *Családi kör*ének...”

39 Talán ezért is a jótékonykodás a leginkább méltatott tevékenységük. Fábri Anna szerint ugyanis a jótékonykodás olyan „átmeneti tevékenység” volt, amely (noha nem mindenki számára nyitottan) „kilépés volt a házi szerepkörből, de nem volt idegen a nők hagyományos feladataitól.” Így „nőnek maradva dolgozhattak”, munkájuk pedig nem volt más, mint „szolgálat a kisebb családi körön kívül az emberiségért, a legnagyobb családért.” *A nő és hivatása II.: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1866–1895*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni és SZARKA Eszter (Budapest: Kortárs, 2006), 55.

mivoltát.⁴⁰ A kéziratban *a maga illő korlátaiban tartott* rész a margón áll, utólagos betoldást jelezve. A margós megjegyzés előtt csupán ennyi volt olvasható a kézirat főszövegében: „Több irányban kellett tehát kifejtteni az előadást, a nőkérdés mivoltát.”⁴¹

A módosítás azt tükrözi, a beszélő arra törekedett, hogy az, aki majd olvassa az emlékiratot, tudatában legyen, hogy amikor az önéletrajzi én a „nőkérdésről” tartott előadást Bécsben, akkor azt (ahogyan az önéletrajz narrátora is) „a maga illő korlátaiban tartott” nőkérdésként értette. Tehát még véletlenül se tévesszék össze azokkal, akik „az általános értelemben vett női emancipációról” beszéltek. Az utólagos betoldás a kéziratban jelzi, hogy Kánya Emília emlékirata olyan önképet formál, amely a női egyenjogúság kérdését nem szélsőségesen vagy radikálisan képviseli, hanem a „maga illő korlátaiban”.

Arra, hogy pontosan milyen – feltehetően külföldi – ellenpéldákra utalhatott, amikor a „nőemancipációról” beszélt, hogy pontosan ki az, akivel nem szerette volna, ha összetévesztik, csupán kevés forrás utal. Figyelemre méltó azonban, hogy e téma kapcsán többször is az öltözködésre tért ki. A nemi szerepek indokolatlan felcserélésére a nők nadrágviselését és szivarozását hozta (metaforikus vagy konkrét) példaként. Több cikke is utalt a francia ironőre, George Sand-ra (1804–1876) ellenpéldaként. *A nők emancipációja* című publicisztikai írásában például ezt olvashatjuk:

– Mi ez? – kérdezém visszapattanva; – hisz ez férfias öltözet, lovagostor a kézben, szivar az ajkak közt, ez... –

– Ez Dudevant asszonyság; írói nevén George Sand; ő nem férfi, csak emancipált nő! [...]

Mély szomorúsággal ejtém el a képet, és azóta mindig fájdalommal határos kellemetlen érzet hatja át keblemet, valahányszor a nők „emancipációját” emlegetik! De korunk az „emancipáció” kora, melyben minden bilincs megrázkodik, minden lehajtott nyak fölegyenesedik, minden lenyüggözött erő szabadulásra tör. [...] a szivar, a férfikabát, a lovagostor eltorzítja őt, de soha magasb polczra nem emeli.⁴²

De – a magyar George Sand-ként emlegetett – Szendrey Júliát (1828–1868) is részben öltözködése, a „férfias” nadrágja és szivarja miatt bírálta:

Ebéd után betessékeltek a törökösen berendezett férfiszalomba, feketekávéra, dohányzásra. A hölgyek szivaroztak, és szánó tekintettel sajnálkozott rajtam a hercegnő, hogy nem élek e nagy élvezettel. Júlia megnyugtatta édes mamáját, majd belevisz ő engem ebbe a sportba, most még bizonyára bátortalan vagyok erre, de megtanulom, tudja. Rosszul tudta, mert sohase követtem e férfias, haszontalan divatot.⁴³

40 KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 196.

41 A kézirat változat első három fejezetét az Evangélikus Országos Levéltár, utolsó részét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. A kézirat lelőhelye: 1–3. rész: Evangélikus Országos Levéltár, fond. Kánya Pál és Kánya Emília hagyatéka, jelzet: Kánya Emília emlékirata; 4. rész: OSZK Kézirattár.

42 EMILIA, „A nők emancipációja”, *Családi kör* 1, 7. sz. (1860): 97.

43 KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 186.

George Sand Kánya Emília retorikájában nem azért tűnt fel „férfiasként”, mert a *társadalmi térben*, az irodalmi nyilvánosságban olyan tevékenységet űzött (professzionális írás), amely dominánsan a férfiak terepe volt; még csak nem is azért, mert férfi írói álnevet használt; eredeti neve Amandine Dupin volt. Sokkal inkább azért, mert az író nő a nadrággal, a rövid hajjal és a szivarral a nemi szerepek határait – Kánya Emília narratívájában – a *testét érintő szinten* is megkérdőjelezte. Vagyis nemcsak bővítette a női szereprepertoárt, hanem meg is sértette a határokat, mégpedig a társadalmi nemi szerepek felcserélésével. Mai fogalmainkkal úgy mondanánk, Kánya Emília szövegei a nemi identitás megkérdőjelezésére mutatnak rá azokban a gesztusokban, amelyek a testtel érintkező elemekkel – pl. ruhaviselet – mentek szembe a konvencionális renddel.⁴⁴

Elutasítása megértéséhez segíthet Fábri Anna fogalomtörténeti elemzése: szerinte akkor, amikor Gyulai az *Írónőink*ben elítélően használta a fogalmat,⁴⁵ feltehetően befolyásolták az akkori németországi események. Úgy véli, az 1850-es évek közepén több hónapig Berlinben tartózkodó Gyulai találkozott a női emancipáció Karl Gutzkow által hangoztatott jelszavával, amely „a test felszabadítását”, a szexuális szabadság igényét hirdette, és amelynek képviselői sokkolták a korabeli német közvéleményt; sőt, elzárkózásra készítették a női jogok kiterjesztéséért küzdők jelentős részét is.⁴⁶

Elhatárolódásának okai érthetővé válhatnak a magyar nyelvű sajtó 1840-es évektől közvetített nőemancipáció-felfogásának ismeretében is; a fogalomról ugyanis a 19. század második felében többféle értelmezés versengett.⁴⁷ Nem is csoda, hiszen a női egyenjogúsági törekvések szempontjából (is) rendkívül változatos időszakról van szó: a *Családi kör* alapítása (1860) és Kánya Emília halála (1905) között számos egyesület alakult,⁴⁸ az okta-

44 A nemi szerephatárok testet (avagy nemi identitást) érintő átlépésének még szélsőséesebb példája a századforduló nem-váltója, Vay Sándor/Sarolta élete. Alakjának elemzéséről lásd: BORGOS ANNA, „Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón”, in BORGOS ANNA, *Nemek között: Nőtörténet, szexualitástörténet*, 161–187 (Budapest: Noran Kiadó, 2013); ill. TÖRÖK ZSUSZA, „A férfiruhás író nő: Vay Sarolta/Sándor és az átöltözés társadalomtörténete”, *Irodalomtörténet* 94, 4. sz. (2014): 466–484.

45 „mert mi egyéb az írónőség, mint be nem vallott, eltakart, félbeszerbe alkalmazott nőemancipatio [...]” GYULAI, *Kritikai dolgozatok...*, 273.

46 FÁBRI ANNA, »Tompá karddal akarunk mi küzdeni...«: Az Írónőink előzményei Gyulai Pál kritikus munkásságában”, in *Angyal vagy démon...*, 7–18, 15–16.

47 Jól példázza ezt Zsemlics István 1873-as cikke, amelyben a szerző éppen a fogalmak körüli érthetlenségének ad hangot: „Ha már most tüzetesen a nő természeti rendeltetését vesszük szemügyre, vagyis ha ki akarjuk jelölni, mi célból van a nő a társadalomba téve: két véleményáramlattal kell találkozunk. Az egyik a nő hivatáskörét a háziasság és evvel kapcsolatos dolgok szűk körébe szorítja; a másik a nő számára a férfiakéival egyenlő jogokat követel. Melyik véleményáramlat már most az igazi? Az első, mely régi, de talán merev, vagy a másik, a csattanós, de újdon?” „Előszó”, in *A nő és hivatása II...*, 53; ill. vö. *A nő és hivatása* című szöveggyűjtemények vonatkozó részeivel: I, 174–176, 192–194, 285–286, 303–304; II, 251–279, 362–364.

48 Az egyesületek nemcsak fél-nyilvános teret jelentettek a nők számára a szalonokhoz hasonlóan, hanem lehetővé tették egy demokratikus intézményrendszer megismerését és működtetését is, hiszen a hagyományosabb női szerepekhez kötődő jótékonykodó szervezetek mellett (például Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete [1861], Pesti Izraelita Nőegylet [1866], Lorántffy Zsuzsanna Egylet [1892]) a nők képzésével és munkaképesítésével foglalkozók is létrejöttek (például Országos Nőképző Egylet [1869], Országos Nőiparegylet [1870]). BORBIÓ FANNI, „A nő szüli ugyan a férfit, de a férfi alkotja a törvényt”: *A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon*, hozzáférés: 2018. 10. 15., http://www.arkadia.pt.e.hu/magyar/cikkek/borbio_nokhelyzete. A nőegyletekről bővebben: BURUCS KORNÉ-

tásban radikális, nőket is érintő változások történtek,⁴⁹ a középosztálybeli nők tömegesen fizetett munkába álltak, megkezdődött a nők szakképzése.⁵⁰ A társadalmi és kulturális átalakulásoknak köszönhetően változott a fogalom megítélése is. Az 1860-as évek cikkei a „női emancipációt” inkább a teljes egyenjogúsítással azonosították; s noha egyetértettek a nőügyi követelésekkel, a közéleti szerepvállalást egyértelműen elutasították.⁵¹ A szerzőkre – férfiakra és nőkre egyaránt – jellemző volt a félelem az emancipáció következményeitől: az elférfiasodott, s emiatt a társadalom számára neveltségessé váló, erőszakos nőtől.⁵² Ezzel szemben a századfordulón már női választójogi követelések is megjelentek.⁵³

Meglepő azonban, hogy noha Kánya Emília 1860-as publicisztikai írásai és századfordulón írt emlékirata között több mint negyven év telt el, a „női emancipáció” fogalmának kettős, de leginkább pejoratív megítélése – mint láttuk – nem változott. Retorikája változatlanosságának oka meglátásom szerint az lehet, hogy az „emancipált nő”-típus elutasítása a *Családi kör* szerkesztőjét körülvevő közeg politikai beszédmódjából is adódott. Ez a beszédmód persze sokkal lassabban változott, mint a nők egyenjogúságra vonatkozó követeléseinek teljesülése. A továbbiakban ezért Kánya Emília publicisztikai írásainak politikai (eszmetörténeti) nyelvét elemzem, kitekintve diszkurzív közegére is.

Kánya Emília írásainak politikai beszédmódja

A Kánya Emília által válogatott és írt cikkek elsősorban nem abból a szempontból tanulmányosak, hogy rámutatnak, hogyan vélekedett a közíró Kánya Emília a „hazai nőkérdésről”. Ha elfogadjuk azt az eszmetörténeti feltevést, hogy a legtöbb szöveg „szótára”,

lia, „Nők az egyesületekben”, *História* 15, 2. sz. (1993): 15–18; *A nő és hivatása II...*, 281–311; BORBÍRÓ Fanni, „Budapesti nőegyletek 1862–1904”, in *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, 185–207 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2007).

49 Az Eötvös-féle oktatási törvény 6-12 év közötti általános, mindkét nemre vonatkozó tankötelezettséget írt elő; Wlassics Gyula 1895-ös rendelete megnyitotta az egyetemeken a nők előtt az orvosi, gyógyszerészeti és bölcsész szakokat; 1896-ban Veres Pálné megalapította az első leánygimnáziumot. A nők oktatáshoz való hozzáféréseinek történetéről legátfogóbban: KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkor Magyarországon* (Pécs: Akadémiai doktori értekezés, 2015), különösen: 106–137; KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2015).

50 A dualizmus kori női munkavállalásról: NAGY Mariann, „Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában” in *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, szerk. GYÁNI Gábor, NAGY Beáta, 205–223 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2006); ACSÁDY Judit, „Ipari munkásnők Magyarországon”, *Múltunk* 39, 2. sz. (2017): 25–52.

51 BORBÍRÓ, „A nő szüli ugyan a férfit...” Tanulságos Majorosi István Függetlenségi és 48-as párti képviselő példája, aki neveltség tárgya lett 1873-ban, miután a nők egyenjogúsítására vonatkozó kérelmet nyújtott be az országgyűlésnek. Erről lásd: FÁBÓ Edit, „Egy apostol kirekesztése: Majoros István női egyenjogúsítási törekvéseinek karikatúrái”, in: *A nők világa...*, 313–337.

52 BORBÍRÓ, „A nő szüli ugyan a férfit...” Az emancipált nőtől való félelem legszemléletesebb példái a korabeli karikatúrák. Ikonográfiai elemzésükről lásd: KÉRI, *Leánynevelés és női művelődés...*, 277–284.

53 A „női emancipáció” és a „feminizmus” fogalmak történeti megkülönböztetéséről, illetve fogalomtörténetéről magyar kontextusban: Uo., 108–109; nemzetközi kontextusban: Nancy F. COTT, *The Grounding of Modern Feminism* (New Haven, London: Yale University Press, 1987).

érvkészlete nem egyéni, hanem közösségi, konvenciók által meghatározott teljesítmény,⁵⁴ akkor az elemzés inkább arra világít rá, hogy a korabeli olvasóközönség milyen politikai nyelven beszélt és milyen elvárásai lehettek. Ha elfogadjuk, hogy a szövegek politikai beszédmódra koncentráció olvasása segíthet abban, hogy lássuk, mi lehetett az a „játéktér” a beszélők és a befogadók számára, melyet a „különböző szótárak egymásmellettsége és keveredése” lehetővé tett,⁵⁵ akkor Kánya Emília szövegeinek politikai nyelvre koncentráció értelmezése írójuk diszkurzív lehetőségeit mutathatja meg.

A 19. század második felének politikai nyelvei már nagyon nehezen szétválaszthatók.⁵⁶ Kánya Emília életművében vagy a *Családi kör* cikkeiben is találkozunk olyan részletekkel, amelyek például a csinosodás politikai nyelvének szótárából valók;⁵⁷ de VADERNA GÁBOR például a republikanizmus jegyeire mutatott rá az irónó-vita kontextusában.⁵⁸ Ha azonban mégis arra szeretnénk választ kapni, Kánya Emília írásai milyen nyelven és milyen politikai-eszmetörténeti közegben szólaltak meg, akkor működése a *konzervatív liberalizmus* irányzatával írható le a legpontosabban, melynek emblematis politikai gondolkodója Kemény Zsigmond, jelképes politikus alakja pedig Deák Ferenc volt.⁵⁹ TAKÁTS JÓZSEF értelmezése szerint Kemény 1840-es évekbeli cikkeinek jellegadó vonása az, hogy a feudális rendszer megszüntetésére és a jogegyenlőségre nézve elfogadja a liberális javaslatokat; az átalakulást azonban „a történeti alapból kiindulónak, fokozatosnak, s a különféle társadalmi érdekeket figyelembe vevőnek szeretne volna látni”.⁶⁰ De Kemény „reform és fenntartás egyensúlyán alapuló mérsékelt politika-felfogása” nemcsak Deák Ferenc politikai magatartásában fedezhető fel: Kemény „széchenyiánus” javaslatát a magyar politikai elit többsége az 1851-et követő fél évszázadban, különösen 1867 után, elfogadta.⁶¹

Fontos körülmény a politikai beszédmódok elemzése tekintetében Kánya Emília honoráció értelmiségi származása és evangélikus felekezethez tartozása is. Apja Kánya Pál⁶² (1793–1869), evangélikus gimnáziumi igazgató, az evangélikus egyház levéltárnoka és a pesti német gyülekezet jegyzője volt. László Ferenc és Tóth Árpád társadalomtörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy a 19. század második felében a Pest-Budán élő

54 TAKÁTS JÓZSEF, „Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején”, in Takáts József, *A megfelelő ötvözet*, 53–81 (Budapest: Osiris Kiadó, 2014), 79–80.; ill. a politikai *beszédmódok* elemzésére koncentráció módszertani keretről, szemben az eszmék és koherensnek vélt egyéni világképek értelmezésével, lásd: TAKÁTS JÓZSEF, „Eszmék, beszédmódok vagy szövegek?”, in Uo., 9–27.

55 TAKÁTS, „Politikai beszédmódok...”, 81.

56 Vö. uo.

57 Vö. például: „[a] női nem legmagasb feladata, egy részt az emberiség szelidítése s erkölcsök nemesítése [...]” ALMÁSI-BALOGH, „A nők, mint a társadalmi élet tényezői...”, 81.

58 VADERNA, „A nők és a kultúra hanyatlása...”, 136–139.

59 Kemény Zsigmond konzervatív liberalizmusáról lásd: TAKÁTS JÓZSEF, *Modern magyar politikai eszmetörténet* (Budapest: Osiris Kiadó, 2007), 55–61.

60 Uo., 56.

61 Uo., 59–60.

62 Kánya Emília és Kánya Pál minden kézirat és nyomtatásban megjelent munkájában a „Kánya” vezetéknévet használta. Ezért – ellentétben a Szinnyei József óta elterjedt „Kanya” névalakkal, vö. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái XIII* (Budapest: Hornyánszky, 1909), 559), a tanulmányban következetesen a *Kánya* névalakot használom.

evangélikus elit közegeben milyen fontos szerepet játszottak az egyesületek, a közösségi-ség, a *nostras*-tudat, a kohézióerősítő rítusok és nem utolsósorban a közös művelődés a nívós iskolahálózatuknak köszönhetően.⁶³ A Kánya családban rendszeresen megfordult a korszak evangélikus elitje, például Tavassy Lajos, a Székács, a Prónay, a Podmaniczky család,⁶⁴ figyelemre méltó továbbá, hogy az ún. „irodalmi Deák-párt” tagjai (pl. Arany János, Tompa Mihály, Szász Károly, Gyulai Pál, Pákh Albert, Csengery Antal) egytől egyig hozzátartoztak Kánya Emília gyermekkori családi-baráti vagy felnőttkori szakmai közegehez.

Deák Ferenc gyámleányához, Vörösmarty Ilonához írt névnapi köszöntőjét olvasva szembetűnő, hogy Kánya Emília is mérsékelt, „középuton jár”, ennyiben deáki jellegű politikai nyelvet használ programjában:

Nem szeretem azon prózai lelkületű nőket, kiknek kedélye az anyagiasság bilincseiből menekülni s a mindennapiasság színvonalán fölül emelkedni nem képes, kik minden tárgyat, minden eszmét egyedül az anyagi haszonnak s élvezetnek mértékével mérnek [...]. De a túláradozó ábrándos érzelmeket sem szeretem, kik holdsugárból, harmatból és virágillatból szövögetik azon ködfátyolt, melyre terveiket s reményeiket festi a képzelődés. Ők teljesen elhanyagolják mindazt, a mi prózai s ábrándjaiknak élve, képtelenekké lesznek az élet nehézségeivel megküzdeni [...]. *Járj te, kedves leányom, e két szélsőség között a közép úton.* Prózaik az élet gondjai, légy azokkal szemben te is prózai.⁶⁵

A mérsékelt, fontolva haladás képe jelenik meg Veres Pálné egyik levelében is, aki (Deák Ferenc támogatásával) 1869-ben megalapította az első iskolát a magyar nők számára, létrehozta az Országos Nőképző Egyletet, és aki részt vett Kánya Emíliával azon a „nőkérdésről” szóló bécsi konferencián, amelyről az emlékiratban is olvashattunk:

Lassan-lassan kell haladnunk. Ha a vak látását visszanyeri, előbb sötét szobában kell tartózkodnia. [...] Nálunk a női kérdés még oly kezdetleges állapotban van, hogy a fő dolog annak pártfogókat szerezni; csínyán, óvatosan kell eljárni, hogy mindinkább többen és többen átlássák, hogy bizony jó, amit mi akarunk.⁶⁶

Érdemes hosszabban idézni és elemezni Kánya Emília *Társaséleti teendőink III.* című szövegének retorikáját:

63 A 19. századi Pest-Budai evangélikus elittről: LÁSZLÓ Ferenc, „Evangélikus társasélet a reformkori Pest-Budán”, *Budapesti Negyed*, 4. sz. (2004): 165–185; az evangélikusok szerepéről a jótékonykodó egyesületekben: TÓTH Árpád, *Önszervező polgárok: A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2005), 59–94.

64 Lásd KÁNYA, *Réges-régi időkről...*, 9–76.

65 „Deák Ferenc levele gyámleányához” (1862. aug. 14.), *Budapesti Szemle*, 87. sz. (1896): 321–328, 325, kiemelés tőlem: B. P.

66 Részlet Szathmáry K. Pálnéhoz [A Miskolczy Nőközösség elnöke] írt leveléből, in M. BAGOSSY Éva, *Veres Pálné* (Budapest: Veres Pálné Gimnázium, 1996), 37, kiemelés tőlem, B. P.

Egyet [...] rendesen elfelejtünk leánygyermekünknek nevelésében, és ez egy az, miből – szerintem – igen sok baj és boldogtalanság veszi származását; azt, hogy nem tanítjuk és oktatjuk őket arra, hogy jövőjükről, – ha a sors úgy hozná magával – maguk tudjanak gondoskodni. [...] *Ha a férfinak szabad nőtlenségben maradni, miért ne legyen szabad a nőnek is?* És mégis miért gúnyolják éppen a szegény nőket? Azért, mert a nő, ha férjhez nem megy, csak igen ritkán talál tért és alkalmat, hogy az emberiség hasznára munkálkodhassék, mert a nő egész neveltetése olyan, hogy reá van szorulva a férfi támogatására! [...] *Neveljük leányainkat úgy, hogy valami olyast is jól tudjanak, melylyel szükség esetére kenyerüket is kereshessék becsületesen.* [...] *Neveljük tovább leányainkat úgy, hogy természetszabta körükben önállólag is tudjanak mozogni, és szoktassuk őket mindenek előtt munkásságra,* tudjanak is, szeressenek is munkálkodni, hogy a házasság ne legyen egyszersmind életbiztosító intézet reájuk nézve. Akkor szerintem sokkal kevesebb boldogtalan nő lesz a világon.⁶⁷

A lányok önfenntartásra nevelése mellett érvelő passzus azonban az alábbi pontosítással folytatódik:

Nem szükség mondanom, hogy ebeli állításomat ne tessék összetéveszteni az általános értelemben vett „női emancipatio”-val; ennek én határozott ellensége vagyok; maga a természet különböztette meg a munkakört a férfi és a nő között, melyet átlépvé, egyik is, másik is eltéveszti az életét [...].⁶⁸

A két részlet jó példája a többi publicisztikai írására is jellemző retorikának. Eszerint a középosztálybeli nőkről szóló diskurzus egyik végpontján a családanyai kötelességek maradéktalan teljesítése, a másik végpontján a képzés és az önálló kereset áll. Bármelyik szemponttól is beszél, az érvelést a fentihez hasonló pontosítás, szabadkozás, – az ő szóhasználatával – a „szélsőségségtől” való elhatárolódás követi.

De a középút metaforájára építő politikai beszédmódot példázza *Hogyan neveljük leányainkat?* című tanácsadó szövege⁶⁹ is. Az írás érdekessége, hogy nem csupán kifejezetten a leánynevelés mikéntjére tér ki, hanem olyan publicisztikai szövegről van szó, amely amellet is érvel, hogy hogyan épüljön fel egy kifejezetten leányoknak szóló tanácsadó szöveg *retorikája*. A beszélő szerint egy női nevelésről szóló írásban egyfelől a háziasságra nevelésről szükséges szót ejteni, hogy világossá váljon, a cikk írója nem csupán „tudós nőket” kíván hazájának. Az érvelés azzal folytatódik, hogy másfelől a nők művelődésének és önállóságra nevelésének eszméje is meg kell hogy jelenjen *ugyanabban a cikkben*, mégpedig azért, hogy az írás retorikája tükrözze, a cikkíró egyik pólust sem képviseli elvakultan: „Egyik olyan szélsőség, mint a másik, és azért egyik is olyan téves, és annál fogva káros nézet, mint a másik.”⁷⁰ A szöveg tehát épp azon a középút metaforájára építő politikai nyelven szólal meg, mint amelyet a Deák Ferenc- vagy a Veres Pálné-idézetben láttunk.

67 EMILIA, „Társaséleti teendőink III...”, *Családi kör* 1, 8. sz. (1861): 123–124, kiemelés tőlem, B. P.

68 Uo., 124, kiemelés tőlem, B. P.

69 EMILIA, „Hogyan neveljük...”

70 Uo., 247.

Felmerül a kérdés: vajon Kánya Emília tudatosan választotta ezt a politikai nyelvet, vagy pedig automatikusan illeszkedett az őt körülvevő diszkurzív közeghez? A válaszhoz két tényező ismeretére lenne szükségünk. Egyrészt tudnunk kellene, *pontosan* milyen külföldi folyóiratokat és könyveket olvasott: voltak-e olyan politikai beszédmódok és külföldi női magatartásminták, amelyek példaként vagy éppen ellenpéldaként szolgáltak számára. Annyi bizonyos, a *Külföldi hírek* rovata alapján a *Családi kör* szerkesztője több nyelven olvasott, és számos nemzetközi lappal érintkezett. Pontos filológiai adatok hiányában azonban félrevezető volna azt gondolni, a szerkesztő bizonyosan ismerte részletesen azokat a nemzetközi lapokat, amelyek a hazaiaktól eltérő nőképet formáltak; amelyek elsősorban a nők jogi, politikai, szexuális és munkajogi egyenlőségét hirdették – kevésbé törődve azzal, hogy mindeközben megmaradnak-e a nők „eleve elrendelt” szerepkörei.⁷¹

A válaszhoz másrészt azt is tekintetbe kell vennünk, milyen más beszédmódok uralkodtak még az 1850–1880-as évek között Magyarországon, amelyeken a társadalmi nemi szerepekről értekezni lehetett. A 19. század harmadik negyedéről szóló magyar nőtörténeti⁷² és a „női lapokat” kutató sajtótörténeti⁷³ elemzésekből kiindul-

71 Gondolok itt például a francia *Le Droit des femmes* (A Nők Joga, szerk. Léon Richter, 1869–1891), az angol *The Shield* (Pártfogó), szerk. Ladies' National Association, 1870–1886), a *Women and Work* (Nők és Munka, 1874–1876), az olasz *La Donna* (A Nő, szerk. Anna Maria Mozzoni, 1868) című lapokra vagy a genfi *La Solidarité* (Szolidaritás, szerk. Marie-Goëgg Pouchoulin, 1866–1870), amely a nőmozgalmi aktivisták első nemzetközi újságja volt. A lista Kéri Katalin tanulmánya alapján született: KÉRI Katalin, „Női lapok a 18–19. század Európájában”, *Világtörténet*, 3–4. sz. (1997): 74–78. Ezekben a lapokban a nők politikai jogairól és munkába állásáról, a szabad szerelemről vagy a különféle nőmozgalmi fejleményekről volt szó, a *The Shield*-ben kampányt hirdettek a prostitúció törvényesítése ellen; Uo., 75. De gondolhatunk olyan korábbi, 1850-es évekbeli francia újságokra is, mint a *La Voix des Femmes* (Nők Hangja, szerk. Eugénie Niboyet, 1848–1852), a *L'Opinion des Femmes* (Nők Véleménye, szerk. Jeanne Derooin, 1849–1851) a *l'Almanach des Femmes* (A Nők Almanachja, szerk. Jeanne Derooin, 1852–1854), a *La Politique des Femmes* (Nők Politikája, szerk. Désirée Gay, 1848) vagy a *Le Journal des femmes* (Nők Lapja, szerk. Louise Otto, 1849–1852), melyek a nők jogainak bátor követelése miatt kifejezetten radikális hangú lapoknak számítottak. A francia lapok gyűjtése innen: René de Livois, *Histoire de la presse française I: Des origines à 1881* (Lausanne: Spes, 1965).

72 Vö. például: FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”: A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905) (Budapest: Kortárs Kiadó, 1996); TÖRÖK, „Kánya Emília szerkesztői...”, TÖRÖK Zsuzsa, „A Wohl-nővérek emancipációja: Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben”, *Aetas*, 1. sz. (2015): 87–115; UŐ, „A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné: Írónői életpályája a 19. századi nemzetépítés kontextusában”, *Irodalomtörténet* 97, 4. sz. (2016): 431–454; MÉSZÁROS, *Wohl-nővérek munkássága...; A nő és hivatása...; A nő és hivatása II...*; MARGÓCSY István, „Nőiség, női szerepek és romantika”, in *Angyal vagy démon...*, 19–40; VADERNA, „A nők és a kultúra hanyatlása...”; SZÉCSI Noémi és GÉRA Eleonóra, *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)* (Budapest: Európa Kiadó, 2015); KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: Nők a dualizmus kori Magyarországon (1867–1914)* (Pécs: Pro Pannonia, 2008); BORBÍRÓ, „Budapesti nőegyletek (1862–1904)”; SÁRAI SZABÓ Katalin, „Normakövető női emancipáció: A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején”, *Replika*, 1–2. sz. (2014): 85–106; Agatha SCHWARTZ, *Shifting Voices: Feminist Thought and Women's Writing in Fin-de-Siècle Austria and Hungary* (Montreal–Kingston: McGill–Queen's University Press, 2008).

73 Lásd például: KÉRI, „Női lapok...”; NAGYDIÓSI, „Magyarországi női lapok...”; TÖRÖK Zsuzsa, „Folyóirat-irodalom a 19. század második felében (A *Vasárnapi Újság* sajtóbibliográfiája alapján)”, *Alföld* 62, 3. sz. (2011): 44–51; MÉSZÁROS Zsolt, „Női hálózatok és a 19. századi divatlapok: A *Magyar Bazár* és olvasóközönsége”, *Magyar Könyvszemle* 133, 3. sz. (2017): 297–313; MÉSZÁROS Zsolt, „A modernitás és az emancipáció határvidé-

va nem igazán ismerünk olyan nyelvet, amely radikálisan különbözött volna a fenti tanulmányban felvázoltaktól. Még Szendrey Júlia naplójegyzései is olyan nyelvet használnak, amely a korszakban a női emancipációról szóló szélsőségesebb megnyilvánulásokat ötvözi a fentiekben látott mérsékelt, „a maga illő korlátaiban tartott” beszédmóddal.

Szegény nők ti, oly boldogtalanok, oly gyávák! kik ellenállás nélkül nyújtjátok kezeteiket, lábatokat a vasbilincsek elé, miknek terhe alatt aztán nyögtök, míg csak minden önérzet, minden öntudat ki nem veszett belőletek. [...] És mégis! egyre van erőtök, van akaratok; tömegestül kelni fel azon társatok ellen, ki lánczaitokat leoldani akarja, egyetértve kövezni meg azt, ki melletetek szót emelni bátorkodik.⁷⁴

A fenti, 1854-es bejegyzésben Szendrey azokat a nőket bírálja, akik a nők (véltetően a boldogtalan házasságok kényszere alóli) felszabadításáért küzdök ellen léptek fel. Az elköteleződés, tehát a szerelemből házasság és az egyenrangú házasság eszméje lényegében megegyezik a Kánya Emília szövegeiben olvashatókkal, de az *ellenállás*, a *vasbilincs* vagy a *lánc* képe harciasabb retorika elemei. Egy másik bejegyzése azonban (ugyaneből az évből) az írónői és családayai szerepekről értekezve pontosan ugyanazon szótár és retorika elemeivel dolgozik, mint Kánya Emília hasonló témájú írásai.

Ilyenkor néha azt hiszem, hogy mit írnék, talán más szívekben is visszhangoznék, hogy nem csupán szavakat, de eszméket írna le tollam, érzelmeket festene [...]. Nem feledhetem ilyenkor, hogy nem írónő, hanem anya, feleség, háziasszony vagyok, hogy gyermekeim, férjem s háztartásom van, s hogy kötelességem mindenek fölött ezeknek szentelni időmet s két kezem munkáját.⁷⁵

– írja Szendrey Júlia; Kánya Emília pedig ekképpen emlékszik vissza (még századfordulón írt emlékiratában is!) az 1850-es évek végi, lapalapítás előtti időszakára:

Álnév vagy jegy alatt írtam. *A viláért sem akartam bárkivel is tudatni ebbeli működésemet*, és még nagyobb buzgalommal igyekeztem megfelelni házi teendőimnek. [...] *Csak azt az időt fordítottam az írásra, melyet mások a túlságos sok pihenésnek és szórakozásnak szánnak*. Sokat lehet az időből kinyerni, ha jól be tudjuk osztani azt. *Az én gyermekeim és a háztartásom sohasem szenvedte meg az én szerény, egyszerű írói kísérleteimet.* (139.)

kén: a *Magyar Bazár* irodalmi vonatkozásai a Wohl-nővérek szerkesztése alatt (1873–1901)”, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Scientiarum Economicarum et Socialium* 39 (2012): 27–35; LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában (Bécs–Budapest–Prága)*, (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2002); SIPOS Balázs, „»Időben élni«: Hivatásos újságírók szerepei a XX. század első felében Magyarországon”, in *Nők és férfiak... avagy a nemek története*, Rendi társadalom – polgári társadalom 16, szerk. LÁCZAY Magdolna, 347–356 (Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, 2003).

⁷⁴ SZENDREY Júlia, „Naponként árvább”: *Szendrey Júlia naplója*, szerk. AJKAY Alinka és SZENTES Éva (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2016), 154–155.

⁷⁵ Uo., 159–160.

Noha Szendrey Júliát Kánya Emília nemcsak öltözéke, megjelenése, hanem az *Életképek*ben megjelent naplója „szemermetlen nyíltsága” miatt is kárhoztatja (88) – a nyilvános női szerepekről nagyon is hasonló politikai nyelven beszéltek kortársával. Tudomásom szerint inkább a 19. század utolsó évtizedében és főként a 20. század elején, tehát a Kánya Emília halála körüli időszakban jelennek meg azok az alakok, illetve politikai nyelvek a társadalmi nemek és a „női emancipáció” kérdéséről, amelyek a fentiektől különböző hangot ütnek meg.

Jó példa a politikai nyelv különbségére Bedy-Schwimmer Rózsa (1877–1948), a Kánya Emíliával megközelítőleg hasonló társadalmi státuszú (felső-középosztálybeli zsidó családból származó) újságíró, a magyarországi nő történet Kánya Emíliához hasonlóan karakteres figurája, a Feministák Egyesületének alapítója és *A nő és a társadalom* című „feminista folyóirat” elindítója. Bedy-Schwimmer kifejti:

[a] nőmozgalom, ép úgy mint a munkásmozgalom, a társadalom radikális átalakítására törekszik. [...] A nőmozgalom a nő gazdasági, szellemi és társadalmi felemelésével a nő egyéniségnek egyenrangú elismertetésével az emberiség nemi viszonyait javítja.⁷⁶

Akár gyakorlati, akár tudományos, akár ideális fegyvert használunk, a cél egy: a nő egyéni, társadalmi, jogi felszabadítása. Fel akarjuk szabadítani a nőt a maga egyéni javára, hogy fejlett egyéniségével a társadalom harmoniáját mozgassa elő.⁷⁷

Míg Kánya Emília írásai olyan beszédmódot alkalmaznak, amelyek a „női emancipáció” szélsőséges megnyilvánulását a nők „elférfiasodásában” látják, addig Bedy-Schwimmer Rózsa diszkurzív közegében ez a nyelv már az „antifeminista” jelzőt kapja:

„Elvesztik nőies bájukat, durvák, férfiasak lesznek” ez az úgynevezett jóhiszemű antifeministák legrégebb, legállhatatosabban elsírt, fájdalmasan zokogott ellenvetése a nőmozgalom ellen. Hiába magyarázzuk, hogy a nőiesség és a férfiaság fiziológiai megkülönböztetés, amelyet a nőmozgalomnál is erősebb külső befolyás sem változtathat meg, ők az „elférfiasodás” rémét festik a falra, amelyre a nőmozgalom reflektora a fejlődés világosságát veti.⁷⁸

De érdemes ugyanebből az időszakból az alsóbb társadalmi státuszú nőkre koncentráló cikkekből is idézni, hiszen azok szintén teljesen más politikai nyelvet beszéltek, mint Kánya Emília és kortársai:

Igazi forradalmár volt. [...] Megmutatta, hogy a nő ugyanolyan harciosa lehet a forradalmi eszmének, mint a férfi; követendő példája a küzdő proletároknak.⁷⁹

76 BÉDY-SCHWIMMER Rózsa, „A nő része a társadalom átalakításában”, *A nő és a társadalom* 1, 7. sz. (1907): 115–116, 115, kiemelés tőlem: B. P.

77 BÉDY-SCHWIMMER Rózsa, „A nő és a társadalom”, *A nő és a társadalom* 1, 1. sz. (1907): 1–2, 2.

78 BÉDY-SCHWIMMER Rózsa, „Mire férfiak leszünk”, *A nő és a társadalom* 1, 1. sz. (1907): 9.

79 „Nekrológ Louise Michelről (1836–1905), a párizsi kommün egyik »hősnőjéről«, *Nőmunkás*, 3. sz. (1905): 4.

A régi „polgári” nőmozgalom emlékein csüggő konzervatívok képviselik az egyik szélsőséget; ezek a szellemi munkások szűk körének emancipációjában látják még mindig – miként egy félszázad előtt – a feminista mozgalom főcélját a jogtalanságban sínylődő nők nagy tömegével: a munkásokkal nem törődnek. [...] Tévedésük abban áll, hogy nem ismerték fel a feminizmus osztályharc-jellegét.⁸⁰

A 20. század legelejének „női” vagy „feminista” lapjaiból vett passzusok azért szemléletes kontrollpéldák, mert rámutatnak, milyen variációs lehetőségei lehetnek a női szereprepertoár normakészletét és folyamatos bővülését elbeszélő nyelvnek. Emellett azonban keletkezési idejük arra is figyelmeztet, hogy ezek a szövegek már más diszkurzív közegben születtek, mint Kánya Emíliaé. Vagyis számunkra, a jövő horizontjából nézve már elgondolható, hogy milyen nyelven szólalhatott volna még meg a társadalmi nemi szerepekről szóló diskurzus. Szigorúbb történeti hozzáállással, az elsődleges kontextus figyelembe vételével és a következő évtizedek zárójelbe tételével azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy olyan sok szótár vagy szerepminta állt volna Kánya Emília és kortársai rendelkezésére ahhoz, hogy megszólalásmódjukban szabadon válogathassanak.

A tudatos választás vagy tudattalan alkalmazkodás kérdése azért lényeges, mert korábbi elemzéseimben arra a következtetésre jutottam, hogy míg Kánya Emília élet- és szakmai pályája a társadalmi kontextus ismeretében normaszegőnek tekinthető,⁸¹ addig tetteire adott reflexiói, önéletírása és publicisztikai írásai sokkal inkább normakövetőnek tűnnek.⁸² A tanulmány elején felvetett hipotézis, miszerint az atipikus életpálya tipikusként való megrajzolásának, az emlékirat elliptikus elbeszélésmódjának funkciója a korabeli diszkurzív közegbe, az elvárt középosztálybeli női szerepmodellhez való közelítés lehet, a fenti elemzés (a *Családi kör* női szerepkánonjának és politikai nyelvének) ismeretében a következőképpen árnyalható.

Tézisem elbeszélhető lenne úgy is, hogy Kánya Emília tudatosan választotta nyelvét. E következtetés azonban nem tűnik kellőképpen megalapozottnak, hiszen egyrészt nincs hozzáférésünk szándékaihoz, másrészt az őt körülvevő közeg nyelvének variációs lehetőségei az ő beszédmódjának variációs lehetőségeit is meghatározzák. A *Családi kör*ben felmutatott női szereprepertoár, valamint a szerkesztő írásainak szótára és retorikája azért figyelemre méltó, mert segít felismerni, e szövegek mely diszkurzív közegben születtek. Mivel a folyóiratnak piaci szempontokra is figyelnie kellett, rámutat, milyen nyelven *kellett*, hogy megszólaljanak, hogy az olvasóközönség húsz éven át megvásárolja a lapot;⁸³ de arra is rámutat, milyen nyelven *tudtak* megszólalni. Vagyis

80 MÁDAY Andor, „A feminizmus mint osztályharc”, *A nő és a társadalom* 1, 2. sz. (1907): 18–19, 18.

81 BOZSOKI, „»Csak a vezérek szerepelnek az életben«...”

82 BOZSOKI, „Egy női karrier...”

83 Török Zsuzsa a 19. század folyóirat-irodalmáról végzett statisztikai elemzéséből kiderül, hogy a vonatkozó időszakban Kánya Emília uralta a női olvasókat célzó lapkiadások piacát, de élen járt a leghosszabb időintervallumokon megjelenő lapok listáján is. (TÖRÖK, „Folyóirat-irodalom...”, 48–49.) A *Családi kör* sikeréről vö. még: „A Családi kör hamar nagyon népszerű lett. Kiszorította a magyar otthonokból a német Gartenlaubet. Az újság fő érdeme – amelynek nagy visszhangja is támadt – hogy

Kánya Emília életpályájának rendkívüliségére a társadalmi kontextus adhat magyarázatot; a tetteire adott reflexióinak meglepő vagy éppen kiszámítható jellegére azonban politikai nyelvének variációs lehetőségei mutathatnak rá. A fenti elemzés azt tükrözi, e reflexiók sokkal inkább kiszámíthatók, semmint meglepők. A 19. századi Magyarországon társadalmi nemi szempontból atipikus életet élő, a diszkurzív megnyilvánulások szintjén azonban normakövető gyakorlat, úgy tűnik, nemcsak kifizetődőbb és elgondolhatóbb, de talán szükségszerű is volt.

a nemzeti fellendülést célzó törekvések szószólója lett.” RITTER, „Az első magyar szerkesztő...”, 135; illetve lásd a *Családi kör* előfizetési felhívásait: *Magyar sajtóbibliográfia (1850–1867)*, összeáll. V. BUSA Margit (Budapest: OSZK, 1996), 150–151.